

Katolička crkva i D'Annunzijeva okupacija Rijeke

MARKO MEDVED

Teologija u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska

Tijekom vladavine Gabrielea D'Annunzija (1919.–1921.) u crkvenom pogledu grad Rijeka nalazi se u sastavu Senjsko-modruške biskupije, a njegova ga politička vlast nastoji priključiti Italiji, nailazeći na suprotstavljanje hrvatskoga svećenstva. Vojni kapelan, dominikanac Reginaldo Giuliani, dolazi početkom 1920. u samo središte zanimanja riječke javnosti zbog blagoslova i predaje bodeža Gabrieleu D'Annunziju. Ta epizoda u historiografiji nije nepoznata, no uloga Svete Stolice i njenih predstavnika u Rijeci ostala je do sada posve skrivena, što je otvorilo vrata manipulacijama tijekom fašizma i komunizma. Članak donosi do sada nepoznate podatke o djelatnosti dvojice predstavnika Svete Stolice u Rijeci, Valentina Liva i Celsa Costantini. O tome da je njihova aktivnost bila u korist mirnog rješenja sukoba i protiv D'Annunzijeve vlasti najbolje svjedoči činjenica da je jedan od njih *de facto* postao nepoželjan u Rijeci.

Gljučne riječi: Rijeka, Katolička crkva, Gabriele D'Annunzio, Valentino Liva, Celso Costantini, Reginaldo Giuliani, fašizam.

Uvod

Razdoblje talijanske uprave gradom Rijekom (1918.–1945.) nedovoljno je poznat dio naše povijesti. Vrijeme koje prethodi talijanskoj aneksiji 1924., osobito okupacija grada od strane talijanskog pjesnika Gabrielea D'Annunzija od rujna 1919. do siječnja 1921., čine najburnije godine.

Tajni Londonski ugovor iz 1915., kojim su sile Antante Italiji obećale Istru, neke otoke i dio obale, nije uključivao grad Rijeku. Talijanska iredenta i sve brojnija masa nezadovoljnika u talijanskom poslijeratnom društvu zahtijeva revidiranje Londonskog ugovora, prema kojem bi se i Talijani Rijeke imali pravo priključiti Italiji. Posljednji mađarski guverner Rijeke 29. listopada 1918. predaje vlast novoosnovanoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) sa sjedištem u Zagrebu, u Rijeku dolazi predstavnik Narodnog vijeća SHS Konstantin Rojčević, a velikim županom postaje Rikard Lenac. No 30. listopada osniva

se Talijansko nacionalno vijeće (Consiglio Nazionale Italiano di Fiume), koje traži pripojenje Italiji. Mir u gradu osiguravaju međusavezničke jedinice sastavljene od Britanaca, Francuza, Amerikanaca, ali i Talijana i Srba. Talijanski se zapovjednik u potpunosti stavlja u službu talijanskih interesa, protjeruje hrvatskog župana iz Guvernerove palače i predstavnicima talijanskog Vijeća omogućuje preuzimanje vlasti.

Ekonomija i proizvodnja su zaustavljene, a sve je više pljački trgovina, skladišta i stanova, ponajviše hrvatskih, pa Rijeka postaje meta onih koji su se onamo došli obogatiti preko noći. Međusaveznička komisija donosi odluku o ukinuću talijanskog Vijeća, raspuštanju riječke dobrovoljačke legije i smanjivanju talijanske vojne prisutnosti. Za aneksioniste se sve činilo izgubljenim, ali na scenu stupa pjesnik Gabriele D'Annunzio.¹

Rijeka pod D'Annunzijevom vlašću

Iako je sporno u kojoj su mjeri talijanske vojno-političke silnice sudjelovale u samom D'Annunziju zauzimanju grada, nesumnjivo je da je akcija pomno pripremana i da su neki riječki talijanaški političari prethodno stupili u kontakt s pjesnikom. U gradu se pripremao propagandni teren, osobito s izlaskom prvog broja dnevnika *La Vedetta d'Italia* (Izvidnica Italije). Iz vojnih krugova pjesniku su veliku podršku dali arditi – dobrovoljci Prvog svjetskog rata, sudionici vrlo riskantnih ratnih operacija koji su njegovali određeni ekskluzivizam i separaciju od ostatka talijanske vojske. Gabriele D'Annunzio zajedno je s dezerterima i svojim legionarima, na čelu kolone teretnih vozila i automobila, 12. rujna 1919. ušao u Rijeku nakon što su mu to dopustile regularne talijanske trupe koje su okruživale grad. Bio je to "Sveti ulazak" – *Sacra entrata*. Od toga dana D'Annunzio, uz 2 600 vojnika, drži vlast nad Rijekom, a savezničke se trupe (britanske i francuske) povlače iz grada.

Uvjeti života za riječke Hrvate bili su sve teži jer su okupacijske vlasti nastojale dokazati kako oni nisu autohtono gradsko stanovništvo i kako čine

¹ Usp. Ferdo ČULINOVIĆ, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Zagreb 1953.; Michael A. LEDEEN, *D'Annunzio a Fiume*, Roma – Bari 1975.; Ljubinka TOŠEVA-KARPOWICZ, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Rijeka 2007. Tea Mayhew izdala je 2010. katalog kojim je popraćena izložba Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci; T. MAYHEW, *Krvavi Božić 1920. Riječka avantura Gabriela D'Annunzija*, Rijeka 2010. Ernst Nolte u svojem znamenitom djelu *Fašizam u svojoj epohi: tri lica fašizma* D'Annunziju posvećuje veliku pozornost i smatra ga glavnim prethodnikom, modelom i inspiratorom Mussolinijeva fašizma (*Der Faschismus In Seine Epoche: Die Drei Seiten Des Faschismus*, Koln 1963.). Djelo Ferde Čulinovića do danas predstavlja najbolju studiju na hrvatskom jeziku o riječkim događajima nakon Prvog svjetskog rata. Po njemu nema važnijih razlika između D'Annunzija i tadašnjih talijanskih vladinih političara jer je sve bilo pod utjecajem talijanskog iredentizma. Valja primijetiti da u hrvatskoj historiografiji nije postignut bitni napredak od vremena nastanka Čulinovićeve djela; kasnija djela referiraju se odnosno sažimlju, više ili manje, *Riječku državu*. Nadamo se da će nove generacije historičara intenzivirati komunikaciju između talijanske i hrvatske historiografije, integrirajući rezultate do kojih su došle jedna i druga.

nepoželjnu poveznicu s Kraljevinom SHS. Kada su političko-nacionalne napetosti dovedene do usijanja, a ekonomska je blokada uzrokovala drastično pogoršanje uvjeta života u gradu u kojem su proizvodnja i aktivnost luke posve utihnule, Hrvati su smatrani suvišnim opterećenjem za gradske zalihe i radna mjesta. Vlasnici određenog broja trgovina i obrta u središtu Rijeke bili su Hrvati, pa je iredentistička organizacija *La giovine Fiume* uništavala njihove natpise na hrvatskom jeziku. Riječki dnevnik *La Vedetta d'Italia* već 17. rujna 1919. poziva na ono što bismo danas bez zadržke prozvali etničkim čišćenjem ne-Talijana.² Hrvatski tisak iz 1919. i 1920. redovito donosi vijesti o protjerivanju pojedinih Hrvata iz Rijeke i okolice. Od sredine rujna do sredine studenoga 1919. izgnano je više od 1 500 osoba. Da bi imao zakonsku osnovu za protjerivanje na temelju političkih ili etničkih kriterija, 27. veljače 1920. D'Annunzio donosi naredbu o odstranjivanju "stranaca" iz grada. Jasno je kako je zakonski akt bio usmjeren prije svega protiv Hrvata i Slovenaca. Na teritoriju Kraljevine SHS organizirano je bansko tijelo koje je brinulo o bjeguncima iz Rijeke i Istre. Nakon spomenutih mjera iz veljače 1920. njihov je broj znatno povećan. Posebni odredi skvadrasta (prvih militarističkih formacija talijanskog fašizma) provodili su čišćenje stranaca i politički nepoželjnih osoba, a jedan od težih protuhrvatskih pohoda dogodio se u srpnju 1920., kada su u nekoliko dana poharani hrvatski stanovi, trgovine, radionice i obrti.³

Potpora D'Annunziju među talijanskim se građanstvom brzo urušavala. Dok je u jesen 1919. slavljem kao spasitelj talijanske Rijeke pred britanskim imperijalizmom, već u prvoj polovini 1920. najveći dio građana priželjkivao je njegov odlazak, povratak Saveznika i otvaranje luke, trgovine i ponovni prosperitet grada. U Rijeci je u opticaju bila prijeratna kruna iz Austro-Ugarske sa žigom grada Rijeke, koji je bilo lako falsificirati, tako da je bilo mnogo krivotvorenog novca.

Belgijski novinar Leon Kochnitzky vodio je riječku inozemnu politiku, a glavna mu je ideja bila osnivanje Anti-lige naroda, *Lega di Fiume*, u kojoj bi okupio sve potlačene narode ili manjine. Valja spomenuti i napore za uspostavljanje odnosa s revolucionarnom vladom u Rusiji i D'Annunzijeve javne izjave u kojima je podržao komunističku revoluciju.

Osim vojne diktature i otvoreno protuhrvatske politike, što talijanski historioografi najčešće prešućuju, D'Annunzijeva je Rijeka bila zanimljiva tadašnjem europskom javnom mnijenju zbog nekih liberalnih i libertinstičkih uzusa, odnosno modernih dostignuća, što zaboravljaju hrvatski povjesničari.

² Usp. T. MAYHEW, *n. dj.*, 76.

³ Kako navode LJ. Toševa-Karpowicz i Mihael Sobolevski, D'Annunzio je vodio pravu hajku protiv radništva. Samo tijekom jedne noći krajem travnja 1920. uhićeno je 500 uglavnom hrvatskih radnika, a nakon provjere njihovih dokumenata prognano je iz Rijeke njih 450. Vidi M. SOBOLEVSKI, "D'Annunzijeva vladavina u Rijeci (rujan 1919-siječanj 1921) – prvi egzodus Hrvata", *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918-1943. Zbornik radova s Međunarodnog skupa*, ur. Marino Manin, Zagreb 2001., 287.-299. T. Mayhew donosi svjedočanstvo još živućega Riječanina Maksimilijana Peča o tome kako su arditri tretirali Hrvate. Usp. T. MAYHEW, *n. dj.*, 77.

Crkvena situacija u Rijeci

Crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave ostala je gotovo posve neistražena, iako se upravo u tim godinama ostvaruje dugo očekivana uspostava Riječke biskupije (1925.). Početak talijanske okupacije, u crkvenom pogledu, Rijeka dočekuje pod Senjsko-modruškom biskupijom, kojoj pripada od 1787. godine. Povezanost s tom hrvatskom dijecezom smeta talijanskim planovima s Rijekom nakon Prvog svjetskog rata, pa talijanske vlasti nastoje prekinuti crkvenu povezanost sa Senjom i od Svete Stolice traže predstavnika s biskupskim ovlastima. Rimska kurija u svibnju 1919. upućuje u Rijeku Valentina Livu, kanonika Zbornog kaptola u Čedadu (Cividale del Friuli), koji od 16. svibnja do 20. srpnja 1919. vrši službu apostolskog vizitatora.⁴ Nakon toga u grad je dolazio sporadično, i to kao apostolski delegat Konzistorijalne kongregacije za posebne slučajeve. On je sklopio sporazum s gradskim vlastima o dolasku dvojice svećenika vjeroučitelja iz Padove, a najvažniji doprinos pastoralu u Rijeci dao je svojim planom razdiobe jedine riječke župe, koji će uz neke razlike slijediti njegovi nasljednici. Nakon Live, Sveta Stolica u proljeće 1920. šalje u Rijeku apostolskog administratora Celsa Costantiniya, koji djeluje s biskupskim ovlastima.⁵

Gradski pastoral uvjetovan je postojanjem samo jedne župe, Uznesenja Marijina, koja doseže brojku od 45 000 duša.⁶ U toj središnjoj crkvi djeluje riječki Zborni kaptol, na čijem je čelu arhiđakon. Sveukupno kaptol broji četiri kanonika, od kojih su trojica Hrvati, a jedan Mađar. Od šesnaestorice riječkih svećenika, četvorica su Talijani. Na čelu hrvatskoga klera stoji Ivan Kukanić,⁷ dok talijanske svećenike predvodi Luigi Maria Torcoletti. Od redovničkih za-

⁴ Nadbiskupijski arhiv Rijeke (dalje: NAR), *Osnivanje župa*, folium (dalje: f.) 5-8. Pismo Valentina Live Celsu Costantiniyu, 21. svibnja 1920.

⁵ O crkvenim prilikama u Rijeci vidi Mile BOGOVIĆ, "Problemi oko nastajanja Riječke biskupije", *Sveti Vid*, III, 1998., 69.-87.; ISTI, "Crkvena povijest Rijeke od 1889.-1924.", *Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme. Zbornik radova*, ur. Darko Deković, Rijeka 1997., 17.-41.; Alberto GUASCO, "La città assunse l'aspetto della guerra civile. La Santa Sede all'osservatorio di Fiume", *Cristianesimo nella storia*, XXXI/2010., 79.-100.; Marko MEDVED, "Nastanak Riječke biskupije 1925. godine", *Croatia Christiana periodica*, XXXIII/64, 2009., 137.-156.; ISTI, "Riječka Crkva i aneksija grada Italiji 1924. godine", *Problemi sjevernog Jadrana*, 10, 2009., 71.-87.; ISTI, "La plurinazionale diocesi di Fiume nei primi anni del fascismo", *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, LXIV/1, 2010., 71.-91.; ISTI, "Crkvene prilike u Opatiji za vrijeme talijanske uprave", *Opatijske crkvene obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Opatiji 17. i 18. studenoga 2006. godine*, ur. Goran Crnković, Opatija 2008., 67.-74.; A. SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, Trieste 1994., 289.-402. O osobi Celsa Costantiniya, koji će postati apostolski delegat u Kini, potom kardinal i osoba poznata i priznata na svjetskoj razini, vidi M. MEDVED, "Il cardinale Celso Costantini e la Cina. Un protagonista nella Chiesa e nel mondo del XX secolo", *Riječki teološki časopis* (Rijeka), 18/1, 2010., 332.-336.

⁶ M. MEDVED, "Promjene pastoralnih struktura za vrijeme talijanske uprave", *Riječki teološki časopis*, 14/2, 2006., 399.-412.; ISTI, "Osnivanje novih riječkih župa 1923. godine", *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, IV-V/2009.-2010., 115.-127.

⁷ M. BOGOVIĆ, "Riječki župnik Ivan Kukanić (1897-1924)", *Sveti Vid*, II, 1997., 222.-224.

jednica tu su kapucini, pod vodstvom gvardijana Bernardina Škrivanića. Od početka 1918. na Podmurvicama djeluju talijanski salezijanci. Od ženskih redovničkih zajednica tu su prije svega Kćeri Presvetoga Srca Isusova, jedina riječka autohtona kongregacija koja skrbi o ženskoj mladeži i na čijem čelu u to doba još stoji njena utemeljiteljica Marija Krucifiksa Kozulić.⁸ U pastoralu bolesnika djeluju sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga, koje zajedno s kapucinima valja smatrati hrvatskim zajednicama i koje će upravo zbog toga biti na meti talijanskih nacionalista. U novoizgrađenom samostanu na Podmurvicama djeluju redovnice benediktinke.⁹ Na Pehlinu djeluje mađarska zajednica sestara od Bezgrešne, koja drži istoimeno sirotište.

Pitanje vojnih kapelana

U talijansku su vojsku tek 1915. ponovno uvedeni vojni kapelani. Sve od ujedinjenja Italije antiklerikalne vlade nisu tolerirale prisutnost Crkve u državnim strukturama. Iako su odnosi sa Svetom Stolicom još uvijek bili neriješeni, liberalne vlade u ratnim uvjetima dopustile su, čak i potakle, djelovanje vojnih kapelana, procjenjujući kako će se time učvrstiti do tada nezadovoljavajuća razina nacionalne integracije i domoljublja među narodom. Upravo se djelovanje kapelana pokazalo važnim za pomirbu između Crkve i države, a prozvano je "pomirenjem u rovu". Konačno rješenje položaja Crkve u Kraljevini Italiji ostvarit će se Lateranskim ugovorima 1929. godine.

Neki od kapelana nastavili su svoju djelatnost i nakon svršetka rata. Dominikanac Reginaldo Giuliani došao je u Rijeku s D'Annunzijevim trupama. Ondje je prigrlio njegovu retoriku i može se reći da je tijekom godina izrastao u domoljubno-vjerski simbol, postavši vjerojatno najpoznatiji talijanski vojni kapelan u razdoblju fašizma. O tome svjedoče brojna njemu posvećena djela.¹⁰

Kanonski položaj vojnih kapelana tijekom D'Annunzijeve okupacije Rijeke bio je nejasan. Naime D'Annunzijeve trupe nisu bile regularne formacije talijanske vojske te slijedom toga ni njihovi dušobrižnici nisu imali mandat vojnoga biskupa Italije. Neki od kapelana, kao što je slučaj s Reginaldom Giulianijem, nakon djelovanja među talijanskim vojnicima tijekom Prvog svjetskog

⁸ Dobroslava MLAKIĆ, *Družba sestara Presvetog Srca Isusova*, Zagreb – Rijeka 1999.

⁹ Benedicta CRISTOFOLI, *Pagine di storia fiumana e benedettina. Il monastero delle Benedettine di Fiume*, Fiume, 1931.; Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II., Split 1964., 212.-214.

¹⁰ O ocu Reginaldu Giulianiju, nakon njegove smrti u Africi, mnogo se pisalo: Lorenzo TEALDY, *Eroe crociato: p. Reginaldo Giuliani*, Torino 1936.; Carlo GENNARO, *Padre Giuliani, Ardito*, Torino 1936.; Olga GINESI, *Fede e eroismo. Padre Reginaldo Giuliani*, Carroccio, Milano 1936.; Arrigo POZZI, *Il Cappellano degli Arditi e delle Camicie Nere (Padre Reginaldo Giuliani O.P.)*. Con lettera-prefazione di S.E. Mons. Bartolomasi Ordinario militare per l'Italia, Milano 1939.; Filippo ROBOTTI, *P. Reginaldo Giuliani domenicano. Conferenza commemorativa del P. Filippo Robotti O. P.*, Torino 1936. Postumno su objavljeni i njegovi tekstovi: Reginaldo GIULIANI, *Croce e Spada. Alcune delle sue pagine più belle*, Torino 1937.; ISTI, *Eroi obliati, conferenza religiosa del padre Reginaldo Giuliani OP*, Torino 1941.

rata – čijim je okončanjem njihova kanonska misija svršena – samostalno su se pridružili dragovoljcima koji su ušli u Rijeku 12. rujna 1919. godine. Nije nam poznato je li među dezerterima koji su se, napustivši regularne vojne talijanske postrojbe, pridružili D'Annunziju tijekom prolaska velike kolone u pohodu na Rijeku bilo i vojnih kapelana. Nekolicina kapelana imala je regularne dekrete katoličke hijerarhije jer su u dijelovima Istre, Kvarnera i slovenskih područja vojni kapelani bili na redovitoj službi pri talijanskoj vojsci, koja je sve do studenoga 1920. držala pod okupacijom područja koja će im tada biti priznata Rapalskim ugovorom. U Rijeci su kapelani brinuli najprije o talijanskim trupama unutar savezničkog kontingenta, potom o D'Annunzijevim vojnicima. Vojni su kapelani katkada bili aktivni i u pastoralu među lokalnim stanovništvom, osobito nakon učestalih internacija hrvatskoga i slovenskoga klera koje je tijekom 1918. i 1919. provodila talijanska vlast, slijedom kojih su brojne župe ostale bez redovite pastoralne skrbi.

Skandal blagoslova D'Annunzijeva bodeža

Vojni kapelan, dominikanac Reginaldo Giuliani, dolazi početkom 1920. u samo središte zanimanja riječke javnosti zbog blagoslova i predaje bodeža Gabrieleu D'Annunziju. Ta epizoda u historiografiji nije nepoznata¹¹, no uloga Svete Stolice i njezina predstavnika u Rijeci ostala je do sada posve skrivena, što je otvorilo vrata manipulacijama tijekom fašizma i komunizma. Osim toga neki su autori pogrešno navodili ime samoga krivca jer se pouzdanim izvorom smatrao Giovanni Dalma, autonomaški političar i zastupnik riječke Ustavotvorne skupštine 1921. godine.¹² Tako umjesto Reginalda Giulianija neki riječki suvremeni autori pogrešno spominju Reginalda Romualdija¹³ ili Reginalda Remuldija.¹⁴

Gradonačelnik Riccardo Gigante pozvao je putem novinstva sve članove gradske uprave da prisustvuju obredu blagoslova i predaje bodeža D'Annunziju, zakazanom za 20. siječnja 1920. s početkom u 11 sati u akademskoj¹⁵ crkvi Svetoga Vida.¹⁶ Obred, kojemu su prisustvovala gradske vlasti i D'Annunzijeve

¹¹ M. A. LEDEEN, *n. dj.*, 203.

¹² Giovanni DALMA, "Svjedočanstvo o Rijeci i Riccardu Zanelli", *Dometi. Časopis za kulturu i društvena pitanja* (Rijeka), XIII/3-4-5, 1980., 46.

¹³ Usp. Goran MORAVČEK, *Rijeka : prešućena povijest*, Rijeka 1990., 65.; ISTI, *Rijeka – između mita i povijesti*, Rijeka 2006., 74.

¹⁴ Usp. Igor ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka 2006., 135.

¹⁵ Čast katedrale ta će crkva dobiti nastankom Riječke biskupije 1925. godine.

¹⁶ Srebrni je bodež izradio umjetnik Alberto Bissarro u obrtničkoj radnji zlatara Marija Štokića. Bodež je imao urezane riječi "Ti s nama, mi s tobom". Pjesniku je darovana i pergamena, djelo Alfreda Bertola, s posvetom: "Gabrieleu D'Annunziju, arditu među arditima. Našem dvostrukom osloboditelju, svjetlome znaku na stijegu slobode, ovaj bodež koji u držaku sablje nosi znak nepresušnoga vrča, vjerno poklanjaju žene talijanske Rijeke." Usp. "Le donne di Fiume al Comandante. I pugnale d'argento", *La Vedetta d'Italia* (Rijeka), 18. I. 1920.; "La consegna del pugnale d'argento a Gabriele D'Annunzio", *La Vedetta d'Italia*, 20. I. 1920.

trupe, uključivao je govor predstavnice žena i samoga D'Annunzija, koji je kao vrsni pjesnik i retorski majstor zaodjenuo svoj govor vjerskom i domoljubnom mistikom. Rijeka je toga dana obilježavala blagdan svetih Sebastijana i Fabijana, kojima je posvećena crkva u Starome gradu, koja postoji i dan-danas. Kao što je nalagao starodrevni riječki običaj, blagdan se slavio ranojutarnjom procesijom i misom u toj crkvi. Pjesnik D'Annunzio dobro je poznao priču o mučeničkoj smrti sv. Sebastijana. Toga je sveca smatrao svojim zaštitnikom, a s francuskim skladateljem Claudeom Debussyjem surađivao je na djelu *Muka svetog Sebastijana*. U svom govoru u Svetom Vidu D'Annunzio je upotrijebio sliku sveca-vojnika koji je podnio mučeništvo pod naletom strelica kako bi s njim usporedio darovani mu bodež. Cijeli govor intonirao je na način da s kršćanskom mučeništvom toga sveca, podnesenim u trećem stoljeću, usporedi "žrtvu" koju su on i njegovi podupiratelji bili pozvani dati za Rijeku. Kršćanske termine rabio je u političke svrhe: "Putovi žrtvovanja su vječni; krv heroja i heroína je neiscrpna! Vi to znate, sestre u Kristu, braćo u Bogu živom! To je smisao ovoga misterija. To znači ovaj poklon. Blagoslovio ga je čovjek molitve i boja! Blagoslovio ga je naoružani svećenik."¹⁷ Valja reći i to da je bodež bio neizostavni modni dodatak u antikonformističkoj D'Annunzijevoj Rijeci, čak i među ženama.

Instrumentalizacija kršćanskih svetinja, pozivanje na nasilje unutar crkve te osobito uloga koju je u tome imao dominikanac Reginaldo Giuliani izazvali su zgražanje u crkvenim i svjetovnim krugovima Rijeke i izvan nje. Novinstvo u Italiji pozorno je pratilo riječke prilike, pa tako i situaciju s kapelanom Giulianijem. Grupa riječkih svećenika Talijana predvođenih Luigijem Mariom Torcolettijem, zajedno s nekolicinom drugih katoličkim krugovima bliskim ličnostima Rijeke, pišu 31. siječnja 1920. novinama *L'Avvenire d'Italia* oštru reakciju zbog kritika upućenih na račun kapelana.¹⁸

Oštra reakcija Svete Stolice

Aktivno sudjelovanje svećenika u takvome činu i upotreba crkvenog prostora i liturgije kako bi se poticalo nasilje izazvalo je sablazan. Bilo je to svetogrđe. Sveta Stolica, preko svoga predstavnika u Rijeci, reagirala je vrlo oštro.

Prvo pismeno obraćanje Valentina Live kapelanu Giulianiju nosi nadnevak 24. siječnja 1920., četiri dana nakon blagoslova bodeža. U tome pismu monsijor poziva kapelana da ostane vjeran svećeničkome pozivu i da ga ne rabi u političke svrhe: "Svaka deformacija našega vjerskog djelovanja u ime

¹⁷ "Nella chiesa di San Vito per l'offerta del pugnale votivo", *La Vedetta d'Italia*, 21. I. 1920.

¹⁸ Kažu kako, u samom crkvenom obredu valja razlikovati dva u sebi različita čina: sam čin blagoslova i misu što – priznaju – valja vezivati uz osobu kapelana, i drugi čin same ceremonije predaje bodeža i govore, koji su uslijedili, doduše, u samoj crkvi, ali tek nakon što je svećenik već završio liturgiju. NAR, *Acta* 57/1938, f. 3.

drugačijih ciljeva bila bi uzrokom velike štete u duhovnome redu, te ne bi dala ikakav dobar učinak na drugim područjima.”¹⁹

Liva predlaže tajniku Konzistorijalne kongregacije, kardinalu Gaetanu De Laiju, da od Giulianovih nadređenih u dominikanskome redu zatraži povlačenje kapelana iz Rijeke. Sveta Stolica, tj. državni tajnik kardinal Pietro Gasparri, protiv redovnika određuje najstrožu kaznu – suspenziju *a divinis*, tj. nemogućnost slavljenja sakramenata (služenja mise, ispovijedanja itd.).²⁰ Liva međutim piše kako kaznu valja izreći tek nakon njegova povlačenja iz Rijeke jer bi, po njegovu mišljenju, takve mjere samo “pogoršale skandal i učinile još težom opću vjersku situaciju” u Rijeci.²¹

Na pozive da odstupi, koji su mu upućivani tijekom mjeseca veljače, vojni se kapelan oglušio. Nakon što je Giuliani otklonio pozive generala odnosno provincijala svoga reda, Sveta Stolica šalje mu izravan poziv da, za dobro Crkve, napusti Rijeku. Iako kardinal De Lai traži od Live 11. ožujka da mu ovaj osobno dostavi pismo Svete Stolice²², potonji ga ipak šalje drugim putem jer zbog osobne sigurnosti više nije putovao u grad svetoga Vida. Otac Giuliani ostao je u Rijeci još otprilike dva tjedna, nakon čega se vratio u Italiju.

Ugrožen boravak predstavnika Svete Stolice u Rijeci

Apostolski delegat Valentino Liva optužuje Giulianija da je iskoristio vjeru u druge svrhe i da je vjera postala instrument politike. Političke i vojne D'Annunzijeve vlasti okrivile su Livu za disciplinske mjere koje je Sveta Stolica poduzela prema kapelanu. Za tu činjenicu Liva izravno okrivljuje riječkoga svećenika Torcolettija, koji je čedadskoga svećenika i predstavnika Svete Stolice tretirao s nepoštivanjem, optuživši ga za podršku hrvatskim kapucinima i hrvatskim milosrdnicama koje su riječke vlasti željele otjerati iz grada. Zbog svega toga Liva procjenjuje da je njegova eventualna daljnja misija u Rijeci nemoguća: “Ne vjerujem da bih u ovome trenutku mogao otići u Rijeku zbog opasnosti koja mi prijete od vojnog zapovjedništva ili političke vlasti.”²³

Talijanske vlasti Rijeke smatraju predstavnika Svete Stolice nepoželjnom osobom i *de facto* mu onemogućuju nastavak misije u Rijeci. Torinskome provincijalu, čijoj zajednici pripada dominikanac Giuliani, 20. ožujka Liva piše: “Sada mi riječki svećenik Torcoletti piše kako tamošnji politički krugovi optužuju mene, apostolskoga delegata u tome gradu, da sam krivo izvijestio Svetu Stolicu i to na štetu o. Giulianija. Ta činjenica mi onemogućuje da se nastavim

¹⁹ Arhiv Zbornoga kaptola Čedadskoga (Archivio Capitolo collegiale Cividale del Friuli, dalje: ACC), *Valentino Liva*, fasc. “Visitatore apostolico a Fiume”. Pismo Valentina Live o. Reginaldu Giulianiju, 24. siječnja 1920.

²⁰ ACC, nav. mj., pismo kardinala Pietra Gasparrija Valentinu Livi, 9. veljače 1920.

²¹ ACC, nav. mj., Valentino Liva kardinalu Gasparriju, 11. veljače 1920.

²² ACC, nav. mj., pismo kard. De Laija Livi, 11. ožujka 1920.

²³ ACC, nav. mj., pismo Live kard. De Laiju, 27. ožujka 1920.

baviti tamošnjom delikatnom situacijom. No otac Giuliani znati će zasigurno koja je njegova dužnost, slijedeći duh svećeništva i njegovoga Reda.”²⁴

Nakon nekoliko tjedana, 30. travnja Sveta Stolica izabrat će Celsa Costantini za svog novog predstavnika u gradu svetog Vida, i to s ovlastima apostolskoga administratora. Odlazak Giulianija iz Rijeke talijanski su nacionalisti iskoristili tako da optuže hrvatskoga župnika Ivana Kukanića, koji je uostalom već poodavno bio meta napada zbog kojih je tijekom rujna, listopada i studenoga 1919. bio primoran skloniti se iz Rijeke. Bez ikakva dokaza i potpuno pogrešno krivnja za “krivo informiranje” Svete Stolice svaljena je na leđa župnika Kukanića, pripisujući mu izazivanje “odioznih mjera” Svete Stolice “protiv dostojnog talijanskog svećenika”. Oveća grupa ljudi provalila je 23. ožujka 1920. u svećenikov stan, porazbacala pokućstvo i uzela ključeve župne crkve, koji su potom predani gradonačelniku kako bi ih ovaj vratio “isključivo talijanskom svećeniku”. Uslijedila je i protuhrvatska novinska propaganda u lokalnom tisku.²⁵

Reakcije na povlačenje kapelana bile su vrlo oštre i poklopile su se s običajem da se u župnoj crkvi tijekom Velikoga tjedna neki obredi održavaju na staroslavenskome jeziku, u skladu s tradicijom koju talijanski nacionalisti nikako nisu mogli prihvatiti. Zbog svega toga 24. ožujka grupa osoba prisvojila je ključeve zborne crkve i predala ih D'Annunziju. Riječki gradonačelnik, pod izlikom da štiti hrvatskoga župnika Ivana Kukanića od razularene mase koja mu je spočitavala krivnju za opoziv vojnoga kapelana, te kako se ne bi obeščastila crkva, odlučio je zatvoriti središnju crkvu. Nekoliko dana nakon toga iz crkve je odnesen ciborij s hostijama. Na taj su način svi obredi koji su se trebali održati u župnoj crkvi premješteni u crkvu Sv. Vida, u kojoj se liturgija slavila isključivo na latinskome.²⁶

Instrumentalizacija slučaja tijekom fašizma i komunizma

Nakon odlaska iz Rijeke otac Giuliani boravi, između ostalog, u Turskoj i SAD-u. Sredinom tridesetih pridružuje se Mussolinijevim trupama u Africi i

²⁴ ACC, nav. mj., pismo Live o. Benedettu Berru dominikanskome provincijalu torinskom, 20. ožujka 1920.

²⁵ Tih je dana pisac nepotpisanog članka u *La Vedetta* naveo pogrešan podatak kako je Giuliani misio u kapucinskoj crkvi i njegovo je povlačenje stavio u kontekst talijanske borbe protiv hrvatske kapucinske zajednice u riječkome samostanu. “Misure odiose contro un degno sacerdote italiano”, *La Vedetta d'Italia*, 24. III. 1920. Nekoliko dana poslije riječki dnevnik piše: “Izvrstan otac Giuliani u očima je marljivih hrvatskih svećenika kriv jer se drznuo vjerovati u mogućnost zdrave i trajne talijanske djelatnosti u okviru vjerskoga života Rijeke koji je već poodavno zatrovan italofobskom i reakcionarnom propagandom otaca vjernih Svetoj Jugoslaviji: to je otrovna strelica koja ga je pogodila i koja je prekinula njegov pokušaj da donese tračak svjetla u kapucinski samostan u kojem su, kako se naši čitatelji sjećaju, propovijedi s oltara i ambona, upućivane na glagoljci [staroslavenskome jeziku, op. M. M.] koji želi ukinuti latinski kao nepodnošljiv jugoslavenskom želudcu.” Par dana nakon toga dnevnik će ipak priznati kako na latinskome jeziku u kapucinskoj crkvi nije misio kapelan Giuliani, nego netko drugi. “Dopo il pronunciamiento dei giovani capuccini”, *La Vedetta d'Italia*, 27. III. 1920.

²⁶ M. BOGOVIĆ, “Riječki župnik Ivan Kukanić (1897-1924)”, 223.

ondje tragično umire 20. siječnja 1936. godine. Njegova je smrt snažno odjeknula u sveukupnoj tadašnjoj talijanskoj javnosti.

Riječki blagoslov D'Annunzijeva bodeža postao je tijekom fašističkoga razdoblja jedan u nizu mitova kojima se režim obilno služio. Opoziv kapelana i oštro protivljenje uporabi vjere u političke i nasilne svrhe koje su pritom pokazali Sveta Stolica i riječki apostolski delegat talijanski su mediji s vremenom "zaboravili" jer se ta činjenica nije uklapala u pomirbeni ton između Italije i Katoličke crkve nakon Lateranskih ugovora 1929. godine. Ne samo to: i osoba Valentina Live greškom je zaboravljena, odnosno zamijenjena s apostolskim administratorom Celsom Costantinijem. Naime Riccardo Gigante 17. prosinca 1944. u članku "San Vito la più bella chiesa di Fiume", objavljenom u riječkome dnevniku *La Vedetta d'Italia*, piše kako se Riječani živo sjećaju dodjele bodeža D'Annunziju u prisutnosti apostolskoga administratora Celsa Costantinija, koga je Sveta Stolica poslala kako bi pripremio uspostavu biskupije. Unatoč činjenici da je i sam kao riječki gradonačelnik prisustvovao događaju, naveo je pogrešno ime.

Svećenik Luigi Maria Torcoletti, tada župnik središnje gradske župe Uznesenja Marijina, 1938. piše u gradskome dnevniku članak u kojem donosi nove detalje o korespondenciji između D'Annunzija i tadašnjega talijanskog vojnog biskupa.²⁷ To je još jedna potvrda o ulozi svećenika Torcolettija u događajima iz 1920. u kojima se talijanski kler Rijeke suprotstavio politici Svete Stolice.

Nakon prekida diplomatskih odnosa Beograda sa Svetom Stolicom i tijekom prototalijanske kampanje koja se vodila pedesetih godina vezano uz krizu s teritorijem Trsta, Viktor Novak – koji je među jugoslavenskim intelektualcima bio u prvim redovima kada je riječ o protukatoličkoj i protuhrvatskoj propagandi (poznat po anticrkvenom djelu *Magnum crimen*) – u časopisu *Međunarodna politika* piše o blagoslovu D'Annunzijeva bodeža. U članku "Biskupska kurija u Trstu – kula antislovenskih akcija iredentizma i fašizma", objavljenom 1954., prenoseći pogrešan podatak jugoslavenskoga diplomata J. Simića, blagoslov bodeža pripisuje apostolskome administratoru Rijeke Celsu Costantiniju: "[...] ovaj sluga Božji [Celso Costantini, op. M. M.] blagoslovio je mač koji su riječki italijanaši darovali Danunciju, a koji je za sve vrijeme njegova terora visio kao Damoklov mač nad glavama jugoslavenskih katolika."²⁸ Na taj način, osim što prenosi pogrešni podatak jer, kao što smo vidjeli, taj čin djelo je vojnoga kapelana dominikanca Reginalda Giulianiija, Viktor Novak dvaput falsificira povijest tvrdeći da je to učinjeno s odobrenjem crkvene hijerarhije. Istina je, kao što vidjesmo, drugačija jer je skandalozni obred blagoslova izazvao brzu i oštru reakciju Svete Stolice i njezina tadašnjega predstavnika u Rijeci Valentina Live.

²⁷ *La Vedetta d'Italia*, 6. III. 1938.

²⁸ Viktor NOVAK, "Biskupska kurija u Trstu. Kula antislovenskih akcija iredentizma i fašizma", *Međunarodna politika*, V/93, 1954., 21.

Apostolski administrator Celso Costantini – obrana progonjenih hrvatskih svećenika i redovnika

Proces talijanizacije crkvenoga života Rijeke, nametanje latinskog liturgijskog jezika i talijanskog jezika u pastoralu te progon hrvatskih svećenika i redovnika započeo je s vladavinom Gabrielea D'Annunzija. Nastavljen je sljedećih godina, a važne je etape imao u stvaranju četiriju novih gradskih župa 1923. i osobito uspostavom samostalne Riječke biskupije 1925. godine.

Većina je hrvatskoga klera protjerana dolaskom D'Annunzija u rujnu 1919. godine. Do tada je, kao što u srpnju 1919. bilježi apostolski vizitator Valentino Liva, bilo 16 svećenika, od kojih samo četvorica Talijana.²⁹ Počevši od 1920., u Rijeku dolaze talijanski svećenici, da bi na kraju dvadesetih godina od prijeratnih hrvatskih svećenika u gradu djelovao još samo Matija Balas.³⁰

Pred D'Annunzijevim nasilnicima dvaput su morali bježati župnik Ivan Kukanić i njegov kapelan Augustin Juretić. Dok je prvom omogućen povratak, drugi se više nije vratio u Rijeku. U trenutku dolaska apostolskoga administratora Costantinija Kukanić je u gradu, ali mu nije dopušteno obavljanje župničke službe nakon prije opisanog nasilnog zatvaranja crkve. Costantini uspijeva dobiti ključeve i 16. svibnja, prve nedjelje po svome dolasku, otvara crkvu i obnavlja Kukanićevu župničku vlast.³¹

Došavši u Rijeku, Celso Costantini naišao je, kao što rekosmo, na manje od polovine hrvatskoga klera koji je tu djelovao prije D'Annunzijeva dolaska.³² Costantinijeva korespondencija s talijanskim vlastima potvrđuje kako se angažirao u obrani progonjenog svećenstva. Svojim zauzimanjem za hrvatske svećenike apostolski je administrator ostvario obećanje dano Svetoj Stolici samo nekoliko dana nakon dolaska u Rijeku o djelovanju u tome smislu.

Jurisdikcija apostolskoga administratora nije se protezala i na Sušak, no s obzirom na to da je i taj grad bio pod talijanskom okupacijom sve do 1923., od Costantinija se često tražila pomoć za ublažavanje teških uvjeta u kojima se hrvatski kler nalazio i preko Rječine.³³ Costantini je nastojao izvući iz pritvora

²⁹ ACC, nav. mj., pismo Valentina Live kardinalu Gaetanu De Laiju, 20. srpnja 1919., bez signature. Brojka od šesnaestorice svećenika (župnik, kanonici, kapelani, vjeroučitelji) ostala je nepromijenjena još od 1916. godine. Usp. *Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrušensis seu Corbaviensis pro anno 1916*, Segniae 146-148.

³⁰ NAR, *Osnivanje biskupije*, bilježnica "Clero della diocesi di Fiume", f. 2-8.

³¹ "Kad sam teškim ključem u osam sati ujutro otvorio crkvu, drhtao sam od uzbuđenja. Taj mi je čin izgledao pun nade i dobrih želja. Samo je malo šutljivih žena promatralo prizor, no ubrzo se proširio glas o otvaranju i mnogo je vjernika ispunilo crkvu." C. COSTANTINI, *Foglie secche. Esperienze e memorie di un vecchio prete*, Roma 1948., 350.-351.

³² Od viđenijih hrvatskih svećenika manjkali su Augustin Juretić, Matija Polić, Ladislav Šporer, Fabijan Širola. Iako je Ivan Kukanić morao napustiti Rijeku u jesen 1919., vratio će se u princu iste godine. NAR, *Prezidijal Celso Costantini*, f. 52.

³³ Sušak su okupirale regularne talijanske snage koje će ga napustiti tek 3. ožujka 1923. godine. Trupe Gabrielea D'Annunzija, osim što su priječile da učenici iz Rijeke odlaze u hrvatske škole na Sušak, često su tamo upadale, a ondje je djelovala i riječka policija.

neke hrvatske svećenike. S uspjehom se zauzeo za oslobađanje hrvatskog svećenika Matije Pachera, vjeroučitelja na Sušaku. Pri vojnim vlastima zauzeo se i za oslobađanje trsatskog župnika Andrije Račkoga, koji se nalazio u tršćansko-me zatvoru, ali je general Enrico Caviglia odbio Costantinijev zahtjev.³⁴ Andrija Rački ostat će u zatvoru u Trstu sveukupno tri mjeseca pod optužbom da je 12. srpnja 1920. u crkvi Sv. Jurja služio misu za srpskoga kralja Petra I.

S obzirom na to da su se ne samo Rijeka nego i neki drugi dijelovi Senjsko-modruške biskupije nalazili pod talijanskom okupacijom, prezbiterij senjsko-modruški bio je zabrinut mogućnošću da Sveta Stolica proširi Costantinijevu jurisdikciju i istočno od Rječine. Prije spomenuti svećenik Pacher, za koga, kao što rekosmo, Costantini uspijeva ishoditi oslobađanje iz zatvora, u pismu riječkome apostolskom administratoru svjedoči kako hrvatski kler senjsko-modruški sa sumnjom gleda na njega i na bilo koga tko stupi u kontakt s Costantinijem, prišivajući takvima skrivene namjere i kovanje planova za proširenje talijanske crkvene vlasti u Rijeci nauštrb Senja. Očito je da svećenici nisu pritom imali informacije o Costantinijevim intervencijama pri talijanskim vojnim i političkim vlastima.³⁵

Gabriele D'Annunzio i kršćanstvo

Celso Costantini i Gabriele D'Annunzio upoznali su se još prije riječkoga razdoblja. Vezao ih je interes za umjetnost i prijateljstva s istaknutim talijanskim umjetnicima. U trenutku Costantinijeva dolaska u Rijeku *poeta* je već osam mjeseci držao vlast u gradu. Od svibnja 1920. do siječnja 1921. obojica su u Rijeci – jedan na čelu svjetovno-vojne, drugi na čelu crkvene vlasti.

Dnevnik apostolskoga administratora, čije je dijelove Costantini objavio tri desetljeća nakon burnih riječkih godina, omogućuje nam detaljan uvid u odnos koji je pjesnik imao prema kršćanstvu i Crkvi. Religija je, piše Costantini, za D'Annunzija bila više neka vrsta romantičarskog estetizma negoli pitanje vjere i morala: "Čini mi se da je D'Annunzio po kulturi, osjećajima i praktičnom životu, bio u biti poganin. No osjećao je privlačnost vjere i prepoznavao ozbiljnu i nenadmašivu ljepotu kršćanske liturgije. Kakva je bila njegova vjera? Mislim da na to pitanje ni on sam nije bio u stanju odgovoriti."³⁶

³⁴ Zapovjednik talijanskih trupa ovako je u pismu Costantiniju od 14. kolovoza 1920. obrazlagao negativan odgovor: "Ne mogu ništa učiniti jer pravni postupak ne dozvoljava privremeno puštanje na slobodu. Nadležnim vlastima poručio sam kako postupak protiv Račkoga valja što prije započeti i s time u svezi Vam priopćujem da je istraga u završnoj fazi, a manjka joj samo jedan dokument. Kazneni će postupak sigurno početi u roku od deset dana. Ne mogu ništa prognozirati, ali mogu reći da su dokazi na štetu okrivljenoga župnika uvjerljivi i dovoljni." NAR, *Prezidijal Celso Costantini*, fasc. "Zauzimanje za pritvorene svećenike", 53, f. 3-6.

³⁵ Svećenik Matija Pacher u pismu Celsu Costantiniju od 20. siječnja 1921. govori o optužbi da zajedno s apostolskim administratorom kuje planove o prelasku ostalih područja koja su se nalazila pod talijanskom okupacijom pod jurisdikciju Celsa Costantinija. *Isto*, 53, f. 1.

³⁶ C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 354.

Na nekoliko Costantinijevih liturgijskih slavlja bio je i Gabriele D'Annunzio, pokazujući pritom "uzorno vladanje".³⁷ U prvom redu to su bila bogoslužja s civilnim obilježjem, kao npr. mise za poginule borce ili procesija gradsko-ga zaštitnika sv. Vida. Najvjerojatnije prvi Costantinijev liturgijski čin kojem D'Annunzio prisustvuje jest tijelovska procesija 1920. godine. Nakon svršetka obreda, kako prenosi tisak, u sakristiji Assunte *Comandante* je susreo Costantinija.³⁸ Kada administrator u dnevniku zapisuje da je pjesnik bio prvi među onima koji su klečali pred oltarom kako bi poljubili relikvije, želi odmah pojasniti da kod javnih osoba "njihova služba može biti izvrsna, ali istodobno privatni život vrlo loš. [...] Ako je D'Annunzio i odavao dojam poštivanja velikih vjerskih svetkovina i same Crkve, zasigurno to nije pokazivao i svojim moralom".³⁹

Tijekom vlasti Gabrielea D'Annunzija javno su vrednovana ponašanja i stilovi života koji su tada izgledali poprilično avangardno. U Rijeci su se okupljali dadaisti, futuristi, homoseksualci, promicatelji joge itd. Poslije će se na tome tragu govoriti o D'Annunzijevoj promicanju "diktature užitka".⁴⁰ Mnogo je razvedenih osoba iz Italije upravo ondje nalazilo utočište jer su u D'Annunzijevoj Rijeci uspijevali dobiti zakonsku rastavu braka, što im na teritoriju Kraljevine Italije nije polazilo za rukom.⁴¹ S time u vezi Costantini slikovito piše da je s D'Annunzijem grad postao obećana zemlja za razvedene iz Italije. Zadobiveni civilni razvod potom bi se, uslijed pravne nesukladnosti, potvrđivao i na području Kraljevine Italije.⁴²

Dvojica su se rijetko sastajala. Gabriele D'Annunzio u javnosti se pojavljivao sa svojom ljubavnicom, što je bio uzrok trajnog Costantinijeva odbijanja da se s njime javno susretne. Iako je distanca među njima uzrokovana u prvom redu pjesnikovim neurednim moralnim životom,⁴³ trvenja su nastajala i pov-

³⁷ *Isto*, 353.

³⁸ *La Vedetta d'Italia*, 4. VI. 1920.

³⁹ C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 354.

⁴⁰ Suvremeni njujorški *anarhistički ontologist* Peter Lamborn Wilson, alias Hakim Bey, pisat će o situaciji u D'Annunzijevoj Rijeci i nazvat će je "diktaturom užitka"; H. BEY: *T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone. Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*, Brooklyn 1991.

⁴¹ Pitanje razvoda ostalo je problematično i nakon svršetka D'Annunzijeve uprave. Riječki biskup Antonio Santin u svome izvještaju Svetoj Stolici iz 1936. piše kako je u D'Annunzijevoj razdoblju bilo mnogo legaliziranih razvoda i nemali broj razvedenih koji su se ponovo vjenčali: "Institut razvoda, kojeg je mađarska vlast prihvaćala, sačuvao se dugo iza rata i uneredio je velik broj obitelji sa svim žalosnim posljedicama koje iz toga proizlaze. Složeni, ozbiljni i izvanredni politički događaji (D'Annunzijevo razdoblje s krvavim borbama prije i poslije) samo su pogoršali to pitanje. U svakom slučaju, moji prethodnici, apostolski administratori i biskup, djelovali su providonosno, a ja činim koliko mogu. Iako sporo, ima pozitivnih stvarnih i vidljivih učinaka." NAR, *Ad limina*, 2, XI, f. 84.

⁴² "To je bio jedan manje poznati aspekt moralnoga nereda Rijeke. Bio je istodobno uzrok i pokazatelj šireg moralnog rasula." C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 407.

⁴³ Gradonačelnik Riccardo Gigante u pismu Costantiniju od 30. rujna 1920. priopćuje kako u svome domu priređuje večeru na koju je trebao doći i Gabriele D'Annunzio. Ističe kako bi apostolski administrator bio vrlo cijenjeni gost, ali znade da Costantini ne želi sjesti za isti stol s nemoralnim Komandantom. "Neću se drznuti pozvati Vas na večeru zbog razloga koji su Vam poznati. Ukoliko ipak smatrate da biste mogli doći, znajte da ćemo Vas s radošću primiti među

dom drugih uzroka. Nakon pjesnikova govora prigodom otkrivanja skulpture venecijanskog lava, Costantini ga upozorava da ne rabi liturgijske izraze u svojim svjetovnim nastupima.⁴⁴

Statut D'Annunzijeva *Talijanskog namjesništva Kvarnera*

Gabriele D'Annunzio proglasio je 8. rujna 1920. Talijansko namjesništvo Kvarnera, a 12. rujna iste godine i statut, tj. ustav Namjesništva, donesen akklamacijom u riječkom Teatro Fenice.⁴⁵

U tome je ustavu vidljiv u najmanju ruku dvojak utjecaj: s jedne strane D'Annunzijeva estetska i nacionalistička nagnuća, a s druge revolucionarno-ljevičarske simpatije njegova suradnika De Ambrisa. Naime D'Annunzijeve je kabinet vodio najprije pravnik iz Venecije Giovanni Giurati, a potom talijanski anarhosindikalist Alceste De Ambris, koji je najvećim dijelom zaslužan za sadržaj D'Annunzijeva ustava – *Carte del Carnaro*. Uz njega, utjecaj na taj temeljni zakonodavni akt imao je i Guido Keller, dok je lingvističko oblikovanje akta djelo samog D'Annunzija. Taj dokument postavlja osnove totalitarnog fašističkog ustrojstva države i društva, ali istodobno prihvaća i neke suvremene tekovine. Namjesništvo jamči svojim građanima potpunu slobodu prema spolu, boji kože, jeziku, staležu i vjeri. Država je definirana kao parlamentarna republika na korporativnim temeljima – devet korporacija bile su industrijski i poljoprivredni radnici, pomorci, poslodavci, poljoprivredni i industrijski tehničari, namještenici i službenici privatnih agencija, učitelji i studenti, slobodne profesije (medicina, pravo), državni službenici, članovi zadruga. Kao članovi desete korporacije spominju se misteriozne snage *u mukama rada i uzdizanja*, što se odnosi prvenstveno na umjetnike.⁴⁶ Zadaća umjetnosti i kulture bila je D'Annunziju vrlo bitna, stoga je našla svoje mjesto i u ustavu. Njena je uloga bila i osvajačke naravi jer je “za napredne narode kultura glavno od dugih

nas. No ne želim inzistirati.” NAR, *Osnivanje župa*, fasc. “Financiranje i izgradnja crkava”, f. 13-16.

⁴⁴ C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 360.

⁴⁵ Za komentar uspostave namjesništva vidi F. ČULINOVIĆ, *n. dj.*, 143.-176. Nezaobilazni talijanski povjesničar fašizma Renzo De Felice veliku pozornost posvećuje D'Annunzijeve ustavu, a sama danuncijada zauzima istaknuto mjesto u njegovu opusu, osobito u monumentalnoj Mussolinijevoj biografiji (*Sindacalismo rivoluzionario e fumanesimo nel Carteggio de Ambris – D'Annunzio*, Brescia 1966.; *La Carta del Carnaro*, Bologna, 1973.; *Carteggio D'Annunzio – Mussolini*, Milano, 1971.; *Mussolini il rivoluzionario*, Torino 1964; *Mussolini il fascista*, sv. I., Torino 1966.).

⁴⁶ “U korporativnom uređenju predviđena je i 10. *corporazione*, čija uloga nije pojašnjena ili definirana. Riječ je zapravo o nekoj vrsti svećeničke kaste koja ima funkciju anticipiranja duhovnih promjena novoga doba, ali i donošenja sudbonosnih političkih odluka. Bez obzira na njene eksplicitno mističke ili ezoterične konotacije, ona ipak neodoljivo podsjeća na partijsku elitu ili revolucionarnu avangardu. D'Annunzijevska koncepcija države tako pokazuje naglašenu sličnost s klasičnom jednopartijskom državom u kojoj je elita partije ili pokreta ujedno i jedina moguća i legitimna elita države.” William KLINGER, “Danuncijevo poimanje države i Karta talijanskog namjesništva Kvarnera”, *Rijeka* (Rijeka), VIII/2, 2003., 79.

oružja”, čime se željelo ukazati na superiornost i asimilacijski potencijal talijanske kulture naspram Hrvata i Slovenaca.⁴⁷

Predviđao se cijeli niz prava i obveza za koje možemo reći da anticipiraju vrednote koje će tek poslije zaživjeti u pravoj mjeri. Radi se o općem pravu na školovanje i obrazovanje, fizički odgoj, pravo na dostojnu plaću, pravo na socijalnu i zdravstvenu zaštitu, pravo na privatno vlasništvo stečeno zakonitim putem, nepovredivost doma i nadoknadu u slučaju pogrešnog suđenja ili zlorabe vlasti. *Carta* je osuđivala društvene “parazite” i podržavala proizvođače po uzoru na anarhosindikaliste.⁴⁸ Priželjkivala je vlast naroda po uzoru na Rousseaua, neograničenu vlast Komandanta u slučaju opasnosti, emancipaciju žena na idealima prosvjetiteljstva. Država je trebala biti uređena na principu federalizma: parlament s dva doma – prvim, koji ne bi bio utemeljen na predstavničkom modelu, nego na principu uloge pojedinca u proizvodnom sustavu, i drugim, svojevrsnom senatu “vijeća najboljih”. D'Annunzio se u više navrata zauzimao u korist radničkih interesa, osobito kada su organizirali štrajkove koje su talijanski časnici i osobito lokalna vlast, *Consiglio Nazionale*, oštro osuđivali i suzbijali. Sam se pjesnik sukobio s Nacionalnim vijećem glede radničkoga pitanja. Iz ustava proizlazi D'Annunzijevo individualističko poimanje politike koje u izvjesnoj mjeri ne trpi institucionaliziranu vlast. On je smatrao kako suverenitet i državno pravo izvire iz želje pojedinaca da žive u političkoj zajednici sve dok ih ona predstavlja i štiti. U preambuli ustava stoji kako je država “zajednička volja i zajednički napor naroda prema sve višem stupnju materijalne i duhovne snage”.⁴⁹

Carta predstavlja uspješnu fuziju elitističkih ideja s onima socijalne jednakosti, dajući svemu tada privlačno estetsko i ideološko obilježje. D'Annunzio je bio poznat po elitističkim i protudemokratskim vjerovanjima koja se jasno uočavaju i u *Carti*, ali se, uzevši Ambrisa za suradnika, približio idejama klasne borbe i socijalne revolucije, nastavivši tako svoje približavanje ljevici započeto prije Prvog svjetskog rata. Ustav je predviđao jedinstvo vlasti, mogućnost uspostave diktature i korporativno uređenje društva koje građane dijeli ne po teritorijalnom principu, nego po funkciji koju obnašaju u proizvodnom procesu.⁵⁰ Ustav ne samo da proklamira određena načela nego konstatira i utvrđuje

⁴⁷ Usp. *isto*, 80.

⁴⁸ Anarhosindikalizam se razvio u Francuskoj krajem XIX. stoljeća na temelju misli Georges-a Sorela. Pokret je išao za ukidanjem parlamentarizma, odnosno za tim da sindikati nasilno preuzmu ulogu političkih stranaka. U Italiji je glavnina tih snaga prihvatila nacionalističke nazore tijekom Prvoga svjetskog rata, zaboravljajući svoje ljevičarske korijene. Upravo će se iz takvog pokreta, kojemu je pripadao i sam Mussolini, roditi fašizam.

⁴⁹ Cit. prema: F. ČULINOVIĆ, *n. dj.*, 157.

⁵⁰ “D'Annunzio je državu vidio kao izraz ljudskog stremljenja ka zajedničkom cilju. Država tako nije definirana u teritorijalnom, pravnom, povijesnom ili klasnom smislu, njene granice, a i sam njen opstanak ovise o individualnom izboru i volji. Cilj države je povećanje njene snage, moći i blagostanja kojeg je u stanju dati svojim pripadnicima, tako u njoj posebno mjesto imaju proizvođači i branitelji. Sposobnost žena da sudjeluju u obrambeno proizvodnim aktivnostima opravdava proširenje političkih prava i na žene.” W. KLINGER, *n. dj.*, 83.

neke već postojeće trendove u Rijeci, koji su za Italiju bili novi i revolucionarni. Socijalna zaštita, visoki zdravstveni standardi, jednakost spolova, pravo na razvod braka u Rijeci su bili dio liberalne mađarske regulative koja je u gradu imala i svoje propagandno-političke razloge i motive.

Crkva se protivi uvođenju *poganskoga kulta*

Uza sve to, vjerojatno i više od ustavno-pravnih rješenja, na stav službenog predstavnika Crkve utjecali su ćudoredni aspekti društvenog života D'Annunzijeve Rijeke. Uz već spomenutu D'Annunzijevu nevjenčanu vezu i legislativu koja je omogućavala razvod braka, grad je pod njegovom vlašću postao središte seksualnih sloboda, širokog uživanja droga i libertinizma razne vrste. U svome je dnevniku Costantini to nazvao moralnim rasulom i neredom.⁵¹ Nemali broj D'Annunzijeve suradnika bili su otvoreni homoseksualci, što je u tadašnjem društvu bilo posve neprihvaćeno.⁵² D'Annunziju su se u Rijeci pridružili razni obožavatelji, zanesenjaci, idealisti, umjetnici poput mađarskog pjesnika Andora Gravaya, japanskog pjesnika Harukichija Shimoiija i poznatog utemeljitelja futurizma Talijana Filipa Tomasa Marinettija, a podršku su dali i dadaisti. Dolazilo je mnogo onih koji su grad smatrali mjestom ostvarenja naprednih ideja, među kojima Guglielmo Marconi, koji je omogućio prvi radijski prijenos D'Annunzijeve govora, što je tada još uvijek bilo u eksperimentalnim fazama.

Sud apostolskoga administratora o uspostavi Namjesništva vrlo je strog: to je "vojna diktatura", "vladavina nezakonitosti i kaosa". Samo donošenje statuta po njegovim je riječima nametnuti "akt pravnoga nasilja" i plod "moralnoga

⁵¹ C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 407.

⁵² "Život u gradu pretvorio se u stalna slavlja i bakanalije da je čak i *La Vedetta d'Italia* pozivala na smirivanje i koliko je moguće normaliziranje, osobito stanja na ulicama. Veliki dio ljudi oponašao je Comandantea što u govoru, što u ponašanju do krajnosti. Tako su časnici nosili bijele rukavice, pretjerano su se parfimirali i zabavljali s Riječankama. Neobuzdana želja za osjećajem punine života, koja se može tumačiti kao poslijeratna histerija, pretvorila je Rijeku u nadaleko poznato središte bluda i razvrata. [...] Brojne su od tih beskrajin zabava bile začinjene drogama. Konzumiranje kokaina se pretvorilo u naviku koju su mnogi stekli tijekom rata, osobito piloti. Iako je službena vlast nastojala suzbiti zloupotrebu droga, pomaci u gradu u kojem je ionako vladalo bezvlašće su bili slabi. Iako se u smislu politike aneksije provodila primjena talijanskih zakona, zadnju je riječ u svemu imao Comandante koji je često tjerao u očaj realnog šefa kabineta Giovannija Giuratija kad je abolirao kriminalce i prijestupnike te time narušavao sve njegove pokušaje uvođenja nekog reda, osobito među raspuštene vojnike. Nedisciplina među vojnicima ogledala se i u njihovoj uniformi koja je bila u najmanju ruku po vlastitom nahođenju. Rijeka je postala središte modne avangarde ili mjesto potpune negacije *dressing coda*. Pojedini opisi suvremenika kao da govore o karnevalu koji je trajao 16 mjeseci koliko je D'Annunzio vladao gradom. [...] Sloboda se izražavala u mnogobrojnim nezamislivim kombinacijama objavljujući antikonformizam ili pobunu protiv svega što je mogao predstavljati stari režim, osobito vidljiv među neregularnim dobrovoljačkim trupama." T. MAYHEW, *n. dj.*, 56.-58.

pada”⁵³ Ta je svoja kritička opažanja Celso Costantini, nakon dugog promišljanja, javno izrekao. Kako sam svjedoči, nekoliko je dana proveo u “anksioznoj tuzi”, tj. u razmišljanju kakav stav predstavnik Crkve treba zauzeti. Shvativši da je od pape poslan kao “vojnika jedne mirotvorne ali čvrste vojske” te da stoga mora dići glas u obranu kršćanske savjesti, Costantini odlučuje javno reagirati. Stoga 5. rujna 1920. piše da statut želi donijeti zakonodavne mjere i na vjerskome području, u duhu koji naziva ne samo nekršćanskim nego čak poganskim. Costantini se osobito okomio na 14., 19. i 64. poglavlje, u kojima je prepoznao uvođenje nekakvog humanističkog kulta u već poprilično sekulariziranu Rijeku. Tvrdi kako D'Annunzio time kani obnoviti poganski kult u kojem hedonizam i estetizam imaju prevagu, i u kojem se Krist nadomješta Orfejem. To mu slično ponovnom uvođenju idolatrije u kasnoantičkome Rimu. Smatra kako je statut suprotan ne samo slobodarskom duhu srednjovjekovnih talijanskih komuna nego i stoljetnoj riječkoj katoličkoj tradiciji. Definirajući sebe “predstavnikom i zaštitnikom vjere”, i prema tome čuvarom te “zajedničke i slavne baštine”, Celso Costantini osjeća svojom dužnošću izreći protivljenje statutu regencije – to je čin koji nalaže poštenje. “Život Rijeke – nemiran, buntovnički, s političkim strujanjima u kojima se miješao materijalizam i idealizam – bio je već sam po sebi dovoljno poganski da nije bilo potrebe za javnim proglašavanjem nekakvog humanističkog kulta. Ja sam smatrao kako se katolička vjera ne smije svesti samo na liturgijski život unutar ili izvan crkvenoga prostora, kako to ne smije biti neki dekorativni element, nužan samo da bi učinio svečanim neke građanske manifestacije. Ne! Vjera, iako jest liturgija, ipak je prije svega način mišljenja i života, strogo pravilo javnog i privatnog života; to je prosvjetljenje života (*Christum vitam illuminavit* – Sv. Pavao) koji se nalazi u sferi iznad ove jadne zemaljske razine; to je zajedništvo s Bogom. [...] Neće hedonizam, bio on i najuzvišeniji, obnoviti svijet, kao ni bezbožni Versajski mir, nego pravda utemeljena na kršćanskoj ljubavi, koja ponovno uspostavlja bratske odnose između raznih klasa jedne te iste domovine i raznih domovina međusobno.”⁵⁴

Costantinijeve su riječi snažno odjeknule u talijanskome novinstvu.⁵⁵ Na upućene mu kritike Gabriele D'Annunzio nije reagirao, u svojim se govorima na njih nije osvrnuo, niti je unio ikakvu izmjenu u već proglašeni statut. Činjenicu da u proslavu uspostave regencije nije uključen nikakav crkveni obred valja pripisati jasnom i čvrstom stavu apostolskoga administratora.

⁵³ Celso Costantini kardinalu Gaetanu De Laiju, 15. rujna 1920. A. SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, 343.

⁵⁴ “Ovome se može usporediti razdoblje krize kada je Rimski Senat predložio po Simahu, da se slava cara Teodozija obilježi na način da se postavi skulptura Viktorije. Sv. Ambrozije se tome suprotstavio uvidjevši da se pod tim likom pokušavala vratiti stara idolatrija.” NAR, *Acta*, 35/1920; C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 364.-366.

⁵⁵ Među Costantinijevom korespondencijom čuva se i pismo u kojem mu je prijatelj iz diplomatske službe Svete Stolice, nadbiskup Francesco Marmaggi, čestitao na stavu koji je zauzeo prema D'Annunziju. NAR, *Osnivanje župa*, f. 23-24.

Sveta Stolica i Celso Costantini za prihvaćanje sporazuma u Rapallu

Nakon sukoba s D'Annunzijem oko statuta njegove Kvarnerske regencije u rujnu 1920., odnos između dvojice još se više zaoštrio uslijed D'Annunzijeva odbijanja Rapalskoga ugovora. Taj je sporazum, potpisan 12. studenoga 1920. između grofa Sforze i Ante Trumbića, predviđao uspostavu samostalne Riječke države i priključenje Sušaka s lukom Baroš Kraljevini SHS. D'Annunzio nije prihvatio ugovor jer je zahtijevao bezuvjetno pripojenje Rijeke Italiji. Ne samo to, *Comandante* je prosvjedovao tako da je 15. studenoga poslao ardite da zauzmu Krk i Rab, teritorij predviđen za jugoslavensku državu. Na Badnjak 1920. arditi su maltretirali stanovnike Baške zbog staroslavenske liturgije koju su ondje njegovali, ali je stanovništvo pružilo otpor i istjeralo napadače protjeravši ih preko mora, što neki smatraju prvim antifašističkim otporom na svijetu.

Celso Costantini 18. studenoga piše D'Annunziju pismo u kojem ga želi odvratiti od suprotstavljanja ugovoru. Pjesnik je bio uvjeren ne samo da Rapalski ugovor valja odbiti i da u tome treba ostati ustrajan nego i da Riječani dijele njegov stav. Suprotno njemu, apostolski nam administrator daje svjedočanstvo o tome da su stavovi stanovnika Rijeke bili protivni D'Annunzijevima. S obzirom na to da je već bilo očito kako se sprema krvavi obračun, Costantini "poniznim glasom siromašnih" moli pjesnika neka prihvati sporazum i tako onemogućiti daljnje patnje stanovništva. Tvrdi da kao Talijan podržava nacionalne težnje talijanske strane, ali da u ovome slučaju ne preostaje ništa osim prihvaćanja svršenoga čina, jer se ugovor nije više moglo izmijeniti nasilnim činima, nego je valjalo nastaviti djelovanje mirnim sredstvima. Na kraju pisma poziva ga da se sjeti svoje majke i da upravo radi nje prihvati mir:

Poštovani gospodine zapovjedniče! Kako biste u ovom teškom času imali sve činjenice potrebne za donošenje ispravnog suda, smatram nužnim da do Vas prisprije ponizan glas siromaha i običnoga puka. Uostalom, to je moja zadaća, s obzirom da sam svećenik Kristov koji je rekao *misereor super turbam* (Žao mi je naroda! Mk, 8,2). Narod Rijeke trpi, u svojim poteškoćama resi ga herojski duh požrtvovanja, a spreman je i dalje trpjeti. No ne smatra da je ratnim djelovanjem uperenim protiv Italije i Jugoslavije moguće izmijeniti Rapalski ugovor. Narod želi aneksiju i sa simpatijom gleda prema iredentistima u Dalmaciji. No smatra da sada ne preostaje ništa drugo nego prihvatiti svršeni čin, a plemenite ideale nastojati ostvariti mirnim sredstvima, a ne oružjem. To je istina. Kada bi se organizirao referendum, onda bi rezultat bio upravo takav. Sada kada je šest godina proteklo od početka rata, narod koji u Vama prepoznaje osloboditelja prema kojem gaji veliko udivljenje i zahvalnost, traži od Vas riječ mira. Radi ljubavi koju Rijeku osjeća prema Italiji traži od Vas da oružje ušuti, jer Italija je bolesna: ili ćemo se vratiti k miru i disciplini ili je sve izgubljeno. Što se mene tiče, osjećam se povezan s plemenitim pukom Rijeke s kojim dijelim strahove i zahtijevanja, možda i zbog jednog uzvišenog kršćanskog principa mira, na temelju kojeg rat mora

završiti pomirenjem, a ne mržnjom; zajedništvom a ne podjelama. Krist nam je ostavio zapovijed ljubavi *ut omnes unum sint* (Da svi budu jedno *Iv*, 17,21). Unatoč svemu, mir iz Rapalla nadmoćniji je nego onaj iz Versaillesa zato što se u njemu dojučerašnji neprijatelj otkupljuje u ljubavi, dok se u Versaillesu, u želji za osvetom, neprijatelja željelo razdražiti do krajnih granica. Naposljetku Vi možete reći kako se niste borili uzalud. Vjerujte mi, zapovjedniče, savršeni mir sada je u onoj uzvišenoj i kontradiktornoj franjevačkoj logici; ne u činu pobune već u činu poniznosti. U tome ćete pronaći novu i još ljepšu veličinu. Mislim na dobru dušu Vaše majke i osjećam kako ona od Vas traži da poštedite živote ove mladeži spremne na žrtvu. I ovi mladi također imaju majke koje ih ustrašeno čekaju kod kuće i za njih se mole. Pred Bogom Vi nemate pravo žrtvovati nijedan od ovih života za postizanje neostvarivih ciljeva nasilnim sredstvima. Gospodine zapovjedniče, Vašu Vam je genijalnost i slavu udijelio Bog, no ti darovi usko su povezani s odgovornošću. Ja kao pastir duša, ljubim Vašu dušu i s pravom, koje izvire iz ljubavi, molim Vas da ovu Vašu misiju svršite s gestom ljubavi, u svečanom bogoslužju u crkvi Svetoga Vida. I opet će cijeli narod biti zajedno s Vama kako bi zapjevao iskreni *Te Deum*. Primite dobrohotno ovu moju otvorenu, ali poštujuću riječ. Da sam šutio iznevjerio bih svoju službu, jer rat i mir predstavljaju u prvome redu duhovno pitanje. Uostalom, Vi znadete da me riječ potakla na govor. S dubokim poštovanjem, vlč. Celso Costantini, apostolski administrator Rijeke.⁵⁶

Celso Costantini očekivao je da će ga nakon izricanja D'Annunziju protivnog stava potonji pritoriti. Napisao je u dnevniku kako njegov stav nije valjalo tumačiti kao urotu, da je u potpunosti bio svjestan opasnosti koja proizlazi iz suprotstavljanja Komandantu i nasilne naravi njegove vlasti te profila ljudi koji su sačinjavali D'Annunzijeve vojne odrede.⁵⁷ Pjesnik je vrlo loše primio Costantinijev stav i ovako ga komentirao: "Otkad je u Rijeci, Costantini se nikad nije bavio politikom. Učinio je to sada i to baš protiv mene."⁵⁸ Ipak, do Costantinijeva zatvaranja nije došlo.

Costantinijev je stav spram D'Annunzija bio na liniji politike pape Benedikta XV. Njegov državni tajnik, kardinal Pietro Gasparri, također se obratio riječkim vlastima zatraživši prihvaćanje Rapalskoga ugovora kako bi se izbjeglo prolijevanje krvi. U pismu Riccardu Giganteu od 2. prosinca 1920. kardinal Gasparri piše kako je Italija upravo izašla iz vrlo okrutnoga rata, da se trudi postići "prijeratni standard i zadobiti izgubljeni mir" te kako bi novo prolijevanje "bratske krvi bilo prepreka unutarnjem razvoju i međunarodnoj reputaciji već izmučene zemlje". Tvrdi kako svatko može slobodno prosuđivati Rapalski ugovor, ali u trenutku kada je on prihvaćen "valja ga lojalno i u potpunosti ostvariti jer je u igri čast i dostojanstvo zemlje". Na kraju Gasparri navodi papinu poruku D'Annunziju: "Molim Vas da Zapovjedniku prenesete ove objektivne

⁵⁶ NAR, *Acta*, 83/1920. Usp. A. SCOTTÀ, *Le lettere*, 347.-349.

⁵⁷ U pismu kardinalu Pietru Gasparriju od 18. studenoga 1920. Celso Costantini piše kako se nada da mu "ovi pretorijanci neće učiniti nikakvo nasilje". A. SCOTTÀ, *Le lettere*, 347.

⁵⁸ Prilog pismu Celsa Costantinija kardinalu Pietru Gasparriju, 6. prosinca 1920. *Isto*, 356.

stavove i zamolite ga, i u ime Svetog Oca, da odustane od nasilnog odbijanja ugovora. Njegovo će se mirotvorno ponašanje, uz sve što je do sada pokazao, smatrati najljepšim dokazom domoljublja i učinit će ga zaslužnim, prema čovječanstvu i posebno Italiji.”⁵⁹

Celso Costantini – mirotvorac i posrednik tijekom *Krvavog Božića*

D'Annunzio nije prihvatio savjete te je nastavio odbijati Rapalski ugovor. Italija je na međunarodnom planu bila izložena novim pritiscima, tako da je talijanskom generalu naređena blokada Rijeke. Tijekom božićnih dana talijanske su regularne vojne trupe poduzele vojnu akciju kako bi se okončala okupacija Rijeke. D'Annunzio je 21. prosinca objavio ratno stanje.

Oružani sukobi započeli su u jutarnjim satima 24. prosinca, na Badnjak. Prva su puškaranja počela na Kantridi. U svetoj noći, dok kršćani bdiju očekujući dolazak Božića, legionari dižu u zrak mostove na Rječini. Na sam Božić sve su crkve zatvorene. Administrator saziva oveću skupinu istaknutih građana kako bi čuo njihovo mišljenje. Posjećuje ga Iti Baccich, iz kruga D'Annunzijevih pobornika, sugerirajući mu da zatraži primirje. Za generala Enrica Cavigliu, koji je grad držao pod opsadom, Costantini je pripremio telegram u kojem traži prekid vatre, ali prethodno želi s riječkim pravnicima i sucima podijeliti odgovornost za možebitni neuspjeh.⁶⁰

D'Annunzijevi su legionari upali u samostan riječkih benediktinki na Podmurvicama, optužujući jednu redovnicu za špijunažu i fizički je maltretirajući. Costantini pohodi terorizirane redovnice i traži od zapovjedništva poštivanje crkvenih ustanova.⁶¹

Costantini 27. prosinca donosi zapovjedniku ratnog talijanskog broda *Dante Foschiniju* zahtjev gradonačelnika Gigantea i Host-Venturija da u bombardiranju bude pošteđena gradska bolnica. Riječki svećenici Luigi Maria Torcoletti i Adolfo Rossini podržavaju Costantinijeva nastojanja da odvрати neke gradske pravnike od davanja potpore D'Annunziju. Nakon bombardiranja tijekom noći, 28. prosinca Costantini piše poruku pjesniku koju će supotpisati poznati građani Rijeke.⁶² Zahtijevalo se “poduzimanje hrabrog čina” i “prekid

⁵⁹ *Isto*, 353.

⁶⁰ “Nižepotpisani građani, predstavnici sviju stranaka u gradu, mole primirje kako bi se spriječila uzaludna nesreća među braćom, obećavši da će nastojati nagovoriti *comandantea*.” U svome dnevniku Costantini zapisuje da su se prevarili oni koji su se ponadali pobuni Riječana protiv D'Annunzija, jer je napad na Rijeku uzrokovao suprotan učinak. C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 383.

⁶¹ *Isto*, 391.

⁶² Osim samoga Costantinija potpisuju ga razne osobe: Andrea Ossoinack, bivši zastupnik u mađarskom parlamentu, predsjednik Adrije; Arturo Nascimbene, pročelnik Pravde; Isidoro Garofalo, primarius u bolnici; Luigi Maria Torcoletti, svećenik i gradski zastupnik; Attilio Depoli, gradski zastupnik; Salvatore Bellasich, pročelnik za obrazovanje; Luigi Miskulin, predsjednik Narodnjačke stranke/Partito Popolare; Francesco Vio, bivši predsjednik općine; John Stiglich, predsjednik Suda. *Isto*, 389.-390.

borbe među braćom”.⁶³ Istoga dana poruka je odnesena D'Annunziju, a jedan je primjerak, koji su na sudu potpisivali namještenici suda, iznenada uništen nakon provale fašista koji su javno prosvjedovali protiv Costantinijeva apela.⁶⁴ Došlo je do sukoba na moru između D'Annunzijeva broda *Espero* i broda Kraljevine Italije *Andrea Doria*, pri čemu je poginulo nekoliko ljudi. S tog je broda ispaljeno nekoliko granata prema Guvernerovoj palači, u kojoj je D'Annunzio stolovao, pri čemu je pjesnik ranjen. Dana 28. prosinca D'Annunzio se sastao s predstavnicima *Consiglio Nazionale* i pristao na povlačenje, zatraživši duže razdoblje za napuštanje Rijeke. Apostolski administrator svojevolumno postaje posrednik kako bi došao do zapovjednika talijanske vojske i zatražio više vremena za povlačenje D'Annunzijevih trupa. Nakon nekoliko susreta s D'Annunzijem Celso Costantini 30. prosinca u 16 sati čamcem *Dante Alighieri* odlazi u Opatiju, gdje se susreće sa zapovjednikom regularnih trupa generalom Cavigliom. Izjavljuje mu da je kao pastir Rijeke došao izmoliti milost za izmučeni grad, tražeći širokogrudnost u pregovorima s legionarima te nešto više vremena za njihovo povlačenje. Govori mu o apelu koji su potpisale 24 poznate osobe Rijeke i traži da se omogući miran doček Nove godine. General obećava amnestiju, osim za dezertere koji su iz regularnih prešli među D'Annunzijeve trupe. U svojim memoarima Costantini zapisuje i to kako mu general nije znao odgovoriti na pitanje je li vlast u Rijeci držala talijanska masonerija. Istoga dana uvečer predstavnik D'Annunzijevih jedinica Nino Host-Venturi zajedno s gradonačelnikom Riccardom Giganteom odlazi u Opatiju, gdje postižu mirovni sporazum.

Costantinijevi memoari svjedoče nam da je intenzivno posredovao između D'Annunzija i regularnih vojnih vlasti. Poticao je na realno i umjereno sagledavanje situacije, u prvom redu kako bi spriječio daljnje stradanje stanovništva. Njegovo djelovanje, koje uključuje posredništvo, mirotvorstvo i pomoć ugroženima, pomoglo je okončanju sukoba. Uoči Badnjaka Costantini odlazi na čamac *Dante Alighieri* kako bi tijekom blokade osigurao mlijeko za djecu i bolesne. Zahvaljujući njemu bolnice i djeca izbjeglog puka imali su hranu i za vrijeme ratnih operacija. Osobno je pohodio rovove i bolnice kako bi utješio

⁶³ “Bratoubilački rat kojem smo svjedoci, nadilazi samo domoljublje i postaje pitanje čovječnosti. Domoljublje je uži oblik bratstva među univerzalnim bratstvom. No, ovdje pretjerano domoljublje usmjeruje brata protiv brata i negira humanost. Rijeka koja Vas je do jučer slijedila, sada osjeća svu tragičnost ovog pitanja savjesti i traži od Vas uzvišeni i hrabri čin kako se ne bi izgubilo puno više. Ukoliko se željelo prosvjedovati u korist principa riječke kauze, to se je postiglo ovim energičnim i odlučnim činom. No ali bilo kakav drugi otpor prouzročio bi žrtve koje će pasti u vrlo duboki ponor koji se stvara između Rijeke i Italije. Na Aspromontu ili na Porti Piji, oružani otpor nije prešao pravu mjeru. Ali za što se sada borimo? Rijeka ima pravo znati koji su ciljevi ovoga ratnog sukoba koji je za svaku osudu. Želi li se u Italiji potaknuti izbijanje revolucije? Ali to Rijeka ne zna niti to želi. [...] Cijenjeni gospodine Zapovjedniče, mi Vam s povjerenjem upućujemo ove smirene riječi, jer Vi poznajete tko smo i znadete naše domoljublje. Znadete i to da nismo s Vama u ovoj bratoubilačkoj borbi, ali ostajemo na našem položaju za bilo kakvo djelo pomoći civilima i generalu Cavigli se stavljam o na raspolaganje u svezi s postizanjem primirja.” *Isto*, 388.-389.

⁶⁴ *Isto*, 392.

ranjenike obiju strana. Od zapovjednika regularnih talijanskih snaga dobio je sanitetski materijal. Njegov osobni tajnik, kapucin Lovro iz Dreke, tih je dana bio kapelan ranjenicima.⁶⁵ Nakon okončanja sukoba mnogi su zahvaljivali Costantiniju, ali je on u memoarima vlastitim zaslugama skromno posvetio malo pozornosti.⁶⁶

Kad je riječ o dobročinstvima, valja reći da je u pomoći siromašnima i trpećima Costantini bio vrlo aktivan tijekom cjelokupne svoje službe u Rijeci, ne samo za vrijeme sukoba o Božiću 1920. godine. Na njegov poticaj Sveta je Stolica u nekoliko navrata poslala ne samo izraze solidarnosti nego i konkretnu pomoć. Državno tajništvo 10. veljače 1921. šalje u Rijeku 50 000 lira, a 5. ožujka iste godine 2 000 pokrivača. Pomoć je dijelila katolička ženska udruga "Dame di Carità", a prigodom pošiljke u ožujku apostolski je administrator u znak zahvale služio misu za Benedikta XV. Inače, poznato je da je papa Benedikt XV. ostao zapamćen po izdašnoj pomoći koju je u ratnim i poratnim godinama podijelio diljem svijeta.⁶⁷

Mnogo je onih koji su kucali na Costantinijeva vrata, a da je bilo pritiska na osobu apostolskoga administratora svjedoči priopćenje u tisku u kojem je predstavnik Svete Stolice pojasnio kako će pomoć podijeliti "bez obzira na stranačku ili vjersku pripadnost, uzevši u obzir realne potrebe ljudi".⁶⁸

U jednome pismu iz 1921., o djelatnosti tijekom Krvavoga Božića, Costantini u trećem licu piše: "U djelima milosrđa nikada se nije ravnao političkim motivima, već se jednako odnosio prema svima bili oni Hrvati, Talijani, fašisti, autonomisti, itd. Otklonio je dijeljenje pomoći onda kada je zahtijevano da se ona dade samo jednoj političkoj opciji. [...] Tijekom D'Annunzijeve okupacije, samo je njegov glas imao hrabrosti usprotiviti se u više navrata Komandantu: kada je ustao protiv poganskoga statuta Kvarnerske regencije, kada je savjetovao prihvaćanje Rapalskoga ugovora, naposljetku kada je tijekom petodnevnoga Krvavoga Božića uputio D'Annunziju peticiju u kojoj je potvrdio protivljenje Rijeke ratu s Italijom te kako valja spriječiti uzaludno prolijevanje

⁶⁵ Vojna bolnica priopćuje Costantiniju 24. prosinca 1920. da je za kapelana uzela njegova tajnika kapucina Lovru iz Dreke, ali da mu ne može jamčiti smještaj zbog nedostatka prostora u, tih dana prekapacitiranoj, bolnici. NAR, *Prezidijal Costantini*, f. 20.

⁶⁶ *La Vedetta d'Italia* objavljuje 15. siječnja 1921. članak u kojem zahvaljuje Costantiniju na svemu što je učinio tijekom Krvavog Božića. Costantini u memoarima piše: "U gradu se najvjerojatnije daje pretjerana važnost mojemu djelovanju." C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 399.

⁶⁷ "Tijekom i poslije Prvog svjetskog rata, prema povjesničaru Paulu O'Sheu, papa Benedikt pokrenuo je važan program pomoći žrtvama rata bez obzira na njihovu nacionalnost, etničku ili vjersku pripadnost. Papinska pomoć, od koje je dio nabavljan novcem Svete Stolice, iznosila je ukupno oko dvadeset milijuna dolara, što je za to doba bila zaista pozamašna svota. Vatikanski program pomoći bio je vrlo širok te je, uz ostalo, obuhvatio zemlje poput Poljske, Rusije, Sirije i Libanona. Povjesničar John Pollard napisao je kako je Benedikt toliko širokogrudno pomagao djeci da ga se može smatrati za jednog od osnivača Fonda Spasimo djecu (Save the Children Fund)." Michael PHAYER, *Pio XII., holokaust i hladni rat*, Zagreb 2010., 23.

⁶⁸ *La Vedetta d'Italia*, 13. III. 1921.

bratske krvi. Ta je peticija potpisana i od nekoliko autonomaša. Tijekom Krvavoga Božića neustrašivo je zahtijevao oslobađanje ravnateljice Rose de Emili.⁶⁹

Temeljno djelo u hrvatskoj historiografiji o tome riječkom razdoblju, Čulinovićevo *Riječka država* nastala 1953., bitno reducira Costantinijevu ulogu u događajima Krvavoga Božića. Priznaje mu samo to da je D'Annunzijeve zahtjeve o primirju i početku pregovora prenio regularnim trupama⁷⁰, ne spominjući da se u samoj Rijeci aktivno zauzeo za prekid sukoba.

Na groblju Kozala 2. siječnja 1921. Costantini osobno vodi sprovodne obrede za 31 žrtvu sukoba obiju strana. Dvije su žrtve (žena i dijete) prethodno pokopane. Na velikome sprovodu Costantini izriče propovijed s izrazitim naglaskom na pomirenju i bratstvu. Prije no što je uopće odlučio voditi sprovod apostolski administrator zatražio je posredstvom Riccarda Gigantea od D'Annunzija da ne bude nikakvih osvetničkih čina ili govora tijekom sprovoda.⁷¹

Nekoliko dana nakon sprovoda Celso Costantini odlazi tršćansko-koparskome biskupu Angelu Bartolomasiju da bi se odmorio i oporavio od napornoga razdoblja koje je proživio. D'Annunzijevi legionari počeli su napuštati grad 5. siječnja, a sam je *Comandante* napustio Rijeku 18. siječnja 1921. godine. Vraćajući se iz Trsta toga 18. siječnja, s kolima u kojima je prevezio oveću količinu cipela za djecu Rijeke, Costantini susreće kolonu Gabrielea D'Annunzija koja je napuštala Rijeku. Pritom ne spominje jesu li se dvojica tom prilikom susrela.⁷²

Apologija D'Annunzija u narednim godinama

Dok je crkvena vlast za vrijeme D'Annunzijeve okupacije Rijeke imala, kao što smo vidjeli, po njega vrlo nepovoljan stav, Costantinijevi nasljednici na riječkoj katedri nisu zauzimali tako negativan stav prema tome kontroverznom pjesniku-vojniku. Naime dolaskom fašizma na vlast u Italiji i aneksijom Rijeke 1924., D'Annunzio je uzdignut u mit, a njegova se "riječka avantura" vrednovala kao anticipacija samog pripojenja grada Italiji. Takvu su sliku prihvaćali i katolici, kao uostalom i druge sastavnice talijanskoga društva, uključujući i

⁶⁹ NAR, *Prezidijal Costantini*, fasc. "PPI", bez signature. Pismo sastavljeno vlastoručno od Celsa Costantinja ali potpisano od Luigi Marije Torcolettija, 4. kolovoza 1921.

⁷⁰ F. ČULINOVIĆ, *n. dj.*, 203.-204. Autor pogrešno piše o Costantiniju kao riječkome biskupu. Rijeka tada nije bila biskupijsko središte, pa nije ni mogla imati svoga biskupa. Biskupsko ređenje Costantinja za titularnoga biskupa uslijedilo je 9 mjeseci nakon toga, ali on nikada nije postao riječki biskup. Ta će čast 1926. pripasti benediktincu Isidoru Sainu.

⁷¹ Izgleda da se unatoč jamstvima koje je dobio Costantini bojao D'Annunzijeva ponašanja na samome sprovodu. U memoarima naime piše kako je prije samoga sprovoda proveo nesanu noć zabrinut mogućnošću da poraženi Komandant uputi kakav bojni poklik. Govor koji je na groblju izgovorio D'Annunzio ipak nije bio nasilan kao što se Costantini pribojavao. C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 399.-405.; usp. A. SCOTTÀ, *Le lettere*, 359.-360.

⁷² C. COSTANTINI, *Foglie secche*, 408.

druge vjerske zajednice. Prigodom uspostave Riječke biskupije (1925.) među popisom poznatih imena iz političkog, društvenog i kulturnog života kojima je tadašnji apostolski administrator Rijeke Isidoro Sain poslao provedbeni akt papinske bule, od 47 imena, odmah nakon predsjednika vlade, nailazimo na ime Gabrielea D'Annunzija, koga se očito smatralo zaslužnim za uspostavu riječke dijeceze.⁷³ Isti je Isidoro Sain od Gabrielea D'Annunzija dobio na dar prsni biskupski križ kada je iduće godine postao prvim riječkim biskupom. Pektoral bizantskoga stila donijelo je u Rijeku posebno izaslanstvo grada Rijeke koje je posjetilo D'Annunzija u njegovoj vili u Gardoneu. U znak zahvale početkom 1928. riječki će biskup Sain i osobno poći k njemu i, između ostalog, u tamošnjoj katedrali slaviti misu za njegovu pokojnu majku. Ipak, riječki ga ordinarij neće poštediti kritika kada, koji mjesec iza toga, pjesnik nije ostvario obećanje o financijskoj pomoći za crkvu u riječkom kvartu Kozala.⁷⁴

Unatoč takvim simpatijama prema D'Annunziju, u trenutku njegove smrti 1938. u Rijeci nisu služene mise zadušnice. Kada je iste godine prigodom riječkoga hodočašća u njegov Gardone riječki *podestà* (načelnik) Carlo Colussi zatražio služenje mise za D'Annunzija, dobio je negativan odgovor tamošnjega biskupa Brescije: "Nisam smatrao primjerenim dozvoliti služenje [mise], a razloge sam objasnio u pismu načelniku koje Vam prilažem. [...] Smatram kako se ne smije nastaviti s misama za pokojnoga pjesnika. Čini mi se da sam već bio odveć darežljiv dopustivši crkveni sprovod i misu u Vittorialu, tj. na mjestu gdje je živio i gdje je pokopan. Zatražena liturgija, iako usmjerena za pokojne Riječane, bila bi također i čašćenje D'Annunzija."⁷⁵ Tom prigodom opširni izvještaji riječkoga novinstva nisu navodili nazočnost svećenika iz Rijeke. Izvori nam nisu sačuvali nikakvu misao tadašnjega riječkog biskupa Antonija Santina o D'Annunziju.

Zaključak

Politika Svete Stolice prema Crkvi u Rijeci tijekom talijanske uprave bila je naklonjenija talijanskoj negoli hrvatskoj strani, posebno ako se uzme u obzir osnivanje Riječke biskupije 1925., samo godinu dana nakon aneksije grada Italiji. No valja pritom uočiti ne samo razlike između Rimske kurije i talijanskih svećenika u Rijeci nego i razne etape u politici Svete Stolice spram Mussolinija. Početkom dvadesetih godina, u godinama nastanka fašizma, Sveta Stolica šalje u Rijeku predstavnike koji su se znali suprotstaviti fašizmu i po cijenu osobne sigurnosti.

Početak talijanskoga razdoblja, u crkvenom pogledu, Rijeka dočekuje pod Senjsko-modruškom biskupijom, kojoj pripada od 1787. godine. Povezanost s

⁷³ NAR, *Osnivanje biskupije*, f. 265-266.

⁷⁴ Isidoro Sain Benitu Mussoliniju, 5. lipnja 1928. NAR, *Osnivanje župa*, fasc. "Financiranje i izgradnja crkava", f. 44.

⁷⁵ Mons. Giacinto Tredici Antoniju Santinu, 31. ožujka 1938. NAR, *Acta*, 153/1938.

tom hrvatskom dijecezom smeta talijanskim planovima s Rijekom nakon Prvog svjetskog rata, pa talijanske vlasti nastoje prekinuti crkvenu povezanost sa Senjom i od Svete Stolice traže predstavnika koji će imati biskupske ovlasti. Za vrijeme D'Annunzijeve okupacije Rijeke Sveta Stolica upućuje apostolskoga vizitatora Valentina Livu, kanonika Zbornog kaptola u Čedadu. Njegovo nepristrano ponašanje uzrokovalo je protivljenje talijanskih političara i klera Rijeke, osobito nakon zauzimanja za povlačenje vojnog kapelana koji je u riječkoj crkvi Sv. Vida sudjelovao u obredu blagoslova bodeža za D'Annunzija. Blagoslov bodeža postao je tijekom fašističkoga razdoblja jedan u nizu mitova kojim se režim služio. Opoziv kapelana i oštro protivljenje uporabi vjere u političke i nasilne svrhe koje je pritom očitovala Sveta Stolica i riječki apostolski delegat talijanski su mediji s vremenom "zaboravili" jer se ta činjenica nije uklapala u pomirbeni ton između Italije i Katoličke crkve nakon Lateranskih ugovora 1929. godine. Isto tako nakon prekida diplomatskih odnosa Beograda sa Svetom Stolicom komunistička je historiografija tu epizodu tumačila kao dokaz protuslavenske djelatnosti Svete Stolice, falsificirajući ne samo ime počinitelja nego i to da je sporni obred učinjen s odobrenjem crkvene hijerarhije.

D'Annunziju se suprotstavio i Livin nasljednik, apostolski administrator Celso Costantini. Njegov stav, na liniji politike pape Benedikta XV., tražio je mirno rješavanje sukoba. Costantini nastoji spriječiti daljnje stradanje stanovništva te posreduje između D'Annunzija i talijanskih regularnih vojnih vlasti. Njegovo djelovanje, koje uključuje posredništvo, mirotvorstvo i pomoć ugroženima, pomoglo je okončanju sukoba. Oštro se suprotstavio ustavu D'Annunzijeva Namjesništva, prepoznavši u njemu protukatoličko uvođenje poganskog kulta.

Pripojenjem grada Rijeke Kraljevini Italiji 1924. stvoren je glavni preduvjet osnivanja biskupije. Iako su predradnje započete još s apostolskim administratorom Celsom Costantinijem, glavni teret nastanka dijeceze podnijet će njegov nasljednik, benediktinac Isidoro Sain. U pregovorima s provincijskim i državnim vlastima zajedno sa Svetom Stolicom (Konzistorijalnom kongregacijom) on uspijeva u pretkonkordatskim uvjetima povoljno riješiti financijska pitanja. Bulom *Supremum pastorale munus* od 25. travnja 1925. Pio XI. osniva Riječku biskupiju.

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH AND D'ANNUNZIO'S OCCUPATION OF RIJEKA

From the Church's point of view, during Gabriele D'Annunzio's rule (1919–1921) the city of Rijeka belonged to the Senj-Modruš diocese, but its political authorities attempted to attach it to Italy, which brought them into conflict with the Croatian clergy. The military curate, Reginaldo Giuliani, a Dominican, put himself square in the center of the public eye at the beginning of 1920 by blessing and surrendering a ceremonial dagger to Gabriele D'Annunzio. This episode has been recounted in the historiography, but until now, the role played by the Holy See and its representatives in Rijeka has remained completely hidden, which opened the door wide open to manipulation during the era of fascism and communism. This article brings to light previously unknown information about the activity of two representatives of the Holy See in Rijeka, Valentino Liva and Celso Costantini. That their activities contributed to a peaceful solution of the conflict and against the interests of D'Annunzio's government is clear from the fact that one of these men became *de facto* undesirable in Rijeka.

Key words: Rijeka, Catholic Church, Gabriele D'Annunzio, Valentino Liva, Celso Costantini, Reginaldo Giuliani, fascism